

Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében

Recenzió: Tolcsvai Nagy Gábor. Alkotás és befogadás a
magyar nyelv 18. század utáni történetében. Budapest
Áron Kiadó; 2004. 165 oldal

DÉR CSILLA ILONA

doktorandusz

*ELTE BTK Magyar nyelvészet doktori program
(Magyar nyelvtörténet alprogram)
csder@uranos.kodolanyi.hu*

Recenzió: Dér Csilla Ilona: Tolcsvai Nagy Gábor:
Alkotás

Tolcsvai Nagy Gábor könyve a *Recepció és kreativitás - Nyitott magyar kultúra* című tudományos kutatás nyelvészeti témájú köteteként látott napvilágot. A cím alapján az olvasó alapvetően művelődés- és tudománytörténeti szempontú vizsgálódásokat vár, Tolcsvai tanulmánya azonban többet és némiképp mást nyújt számára: a címben jelzett időszak olyan részletes és más tudományterületekhez - többek között az irodalomtörténethez és -kritikához, az eszme- és társadalomtörténethez - szervesen kapcsolódó és sajátos szempontú tárgyalását, amely egyedülállónak tekinthető.

A szerző már a két kulcsfogalom: recepció és kreativitás, illetve - az általa inkább használt, szerencsésebbnek tartható változatban - befogadás és alkotás sokrétű meghatározásába beépíti annak a nyelvelméleti irányzatnak a hozadékát is, amelynek idehaza maga is jeles képviselője: a holista (funkcionális) kognitív nyelvészetét. Eszerint alkotás és befogadás jelenségének értelmezésében nemcsak a kulturális közegre és a társadalmi mezőre mint meghatározó tényezőkre érdemes tekintettel lenni, hanem az individuális és mentális szempontokra is. E megközelítésben a nyelv nem pusztán eszköz, hanem egy, a nyelvi interakciók során folyamatosan létrejövő és újraalkotott jelenség (szubsztancia

- a gyökerek Humboldtig nyúlnak vissza), amely nem különül el a beszélőtől, hiszen annak legsajátabb tudása (10). Még markánsabban: a nyelv nem pusztán (grammatikai) szerkezet, hanem a jelentés megjelenítése; tudás, viselkedés és művészet (15-16). A nyelvi tudás elválaszthatatlanul összefonódik az emberi megismeréssel. Ebben a felfogásban tehát a nyelvről való tudományos és laikus gondolkodás, a nyelvi gyakorlat, valamint a nyelvbe való beavatkozás folyamatai nem választhatók el egymástól, így együtt és egyszerre vizsgálандók: „Ezáltal lehetséges egy keretben egyesíteni a grammatika, a nyelvi változatok és a nyelvtörténet elkülönülő adatait, s azokat összefüggésbe hozni a nyelvi reflexió megnyilvánulásaival” (16) Tolcsvai a vizsgálatban a Halliday, Givón és Langacker képviselte kognitív irányzatén kívül a történeti és leíró szociolingvisztika (ennek antropológiai és etnometodológiai irányzatából is emelt be elemeket) kutatási módszereit alkalmazta - ez, érthetően, legszembetűnőbben az 1990 utáni időszakot tárgyaló fejezetben figyelhető meg (121-128).

A vizsgált időszak - több mint kétszáz év - tagolása, amit a magyar nyelvstudomány és nyelvstudomány-történet egyetlen nagy korszakba, az újmagyarba sorol be, Tolcsvainál öt, dominánsan történeti-politikai események meghatározta szakaszra oszlik:

1. A „nyelvújítás” időszaka (az 1770-es évektől az 1830-as évekig)
2. Az új ortológia és a századforduló korszaka (az 1870-es évektől az első világháborúig)
3. A két világháború közötti időszak (az 1920-30-40-es évek)
4. A második világháborútól a rendszerváltozásig (1945-től 1990-ig)
5. 1990-től az ezredfordulóig

A belső tagolásra jellemző, hogy az adott korszakban mindig megjelenik a nyelvstudománnyal, a szépirodalommal és a nyelvi gyakorlattal kapcsolatos kérdések összehasonlító tárgyalása.

Igazából mindegyik fejezet tartogat meglepetéseket - érdemes akár taláalomra kiragadni közülük néhányat. Ide tartozhatnak például a nyelvújítás művelőinek azok a korai, társasnyelvészeti szempontból jelentős felismerései (és ennek bemutatása a kötetben), amelyek szerint a nyelv változatokra tagolódik, valamint megváltoztatható. Az új ortológiától a századforduló környékéig terjedő időszak jellemzői között említhető meg, hogy a nyelvjárási beszélők immár realizálják a saját nyelvváltozatuk eltérő voltát, s megjelenik a diglosszia. Az írók, költők felismerik a nyelv alkotó jellegét, s elkezdik azt kiaknázni; a nyelvről szóló

diskurzus szétagolódik. A két világháború közötti éveket tárgyaló fejezetből Gombocz Zoltánnak és Karácsony Sándornak egyes szintetizáló jellegű nyelvi elképzelései hozhatók elő.

Az utolsó két korszak tárgyalását, érthető módon, az olvasó fokozottabb érdeklődése kíséri. Az 1945 és 1990 közötti időszakokkal kapcsolatos, elsősorban a nyelvhasználati sajátosságokra vonatkozó vizsgálatok száma ma még mindig meglehetősen kevésnek mondható (kivételt képeznek Fónagy-Soltész 1954, Terestyéni 1987 és Kontra-Váradai 1991 Tolcsvai idézte kutatásai). Külön szót érdemel a politikai nyelvhasználat fő fogalmi metaforájáról (A SZOCIALISTA TÁRSADALOM ÉPÍTÉSE HARC) szóló rész (96), valamint a politikai diskurzusnak egy a valóság és az elképzelés közti határt elmosó mondatszerkesztési módjáról (l. pl: A 4. ötéves tervben húszezer lakás épül) írottak (98). A korszak társalgási nyelvének részletes bemutatása - előzetes kutatások híján - még nagyobb feladatot jelenthetett a szerző számára. Tolcsvai következtetései szerint ez az ironizáló, argotikus, a felszínen sokszor durva és értékmegevonó nyelvhasználat valójában az igazság kimondásának igényét rejtette magában. A szerző konklúziója szerint tulajdonképpen az illegálitásba szorított polgári társalgás egyfajta folytatójának tekinthető, amely a maga sajátos módján egyszerre jelzi a hagyománytörést és annak továbbélését.

Az 1990 utáni éveket bemutató fejezetből egyfelől a (poszt)modern irodalom nyelvfelfogásáról szóló rész emelhető ki, másfelől, újdonságát tekintve, például a fecsegésről írottak. Az előbbiben Tolcsvai - egyebek között - arra is megkísérel választ adni, hogy az ebben az időszakban megjelent művek befogadástörténetének sajátosságai mennyiben vezethetők vissza a korábban uralkodó irodalmi és nyelvi kánonoknak az olvasói magatartást befolyásoló szerepére, s bemutatja, hogy ez miként számolódik fel apránként. A fecsegésről, amit a szerző az apró tények folyamatos közléseként és értékeléseként határoz meg, és fő funkciójának a fatikust tartja, az egyébként is figyelemre méltó A számítógépes kommunikáció alfejezetben olvashatunk. Ha a jelenséggel kapcsolatos értékeléssel (gyengítheti a személyes és közösségi morált) teljesen egyet nem is értünk, mindenesetre igen elgondolkodtató.

A kötet végén, az Összefoglalás előtt A megnevezés változatai címmel külön fejezet foglalkozik a szakma és tudományos megnevezések sajátosságaival - természetesen ismét kognitív nyelvészeti szemszögből. Tolcsvai állítása szerint a megnevezés nem pusztán kijelölés, hanem komplex megismerési folyamat. A beszédes számítástechnikai és a labdarúgásból származó példákkal illusztrált rész gyakorlati szem-

pontból nézve a kötet egyik leghasznosabb része. A sokszor meglehetősen kaotikus állapotokra utaló szaknyelvi fordítások, „magyarítások” művelői számára is bizonyos hasznos tanulságokkal járhat ennek a fejezetnek az alapos áttanulmányozása.

Tolcsvai Nagy Gábor tehát egy új, a magyar tudománytörténetben eddig szokatlan szemszögből kísérelt meg végigtekinteni a magyar nyelvtudomány elmúlt több mint kétszáz évén - az elemzés ezáltal maga is elválaszthatatlan részévé vált saját tárgyának.